

Дилян Начев - Автореферат

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
НА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО“**

**ЗЛОУПОТРЕБА С ПРАВО
/ПОНЯТИЕ, ПРИЛОЖНО ПОЛЕ, ПОСЛЕДИЦИ/**

Дилян Цветанов Начев

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор“**

Научна област 3. Социални, стопански и правни науки
Професионално направление 3.6. ПРАВО
Научна специалност: Теория на държавата и правото. Политически
и правни учения.

Научен ръководител: доц. д-р Янаки Стоилов

СОФИЯ, 2016 г.

Съдържание

1. Обща характеристика на дисертационния труд	1
• Актуалност на темата	
• Предмет и методи на изследването	
• Структура на дисертационния труд	
• Обем, библиография и бележки под линия	
2. Основно съдържание на дисертационния труд	4
• Увод	
• Глава I „Понятие за злоупотреба с право“	
• Глава II „Сравнителноправен анализ на злоупотребата с право“	
• Глава III „Злоупотребата с право в светлината на българската правна система и правните системи на Европейския съюз и Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи“	
• Глава IV „Доказване и последици на злоупотребата с право“	
• Заключение	
3. Изводи	12
4. Други публикации по темата	13

Обща характеристика на дисертационния труд

Въпросът за злоупотребата с право е класически за общата правна теория, но това по никакъв начин не води до загуба на неговата актуалност или значимост. Тъкмо напротив, това е една от малкото концептуални теми, които не могат да бъдат изследвани изолирано от заобикалящата ги среда и без оглед на непосредствените им правни и житейски последици.

Противоправното упражняване на субективни права представлява правен институт, израз на вечното противопоставяне между стриктното спазване на принципа за законност и търсенето на известна гъвкавост, необходима понякога, за да бъдат избегнати явни несправедливости. Настоящият дисертационен труд показва, че забраната за злоупотреба с право е на практика характерна, под една или друга форма, в по-голяма или по-малка степен, за всички развити правни системи. Това, от една страна, както и не докрай изяснената ѝ природа, от друга, обуславят големия интерес, който темата за злоупотребата с право предизвиква у изследователите. Темата е разисквана в редица чуждестранни монографии, студии и статии, някои от които датират от първата половина на миналия век, други – далеч по-съвременни. За наше съжаление обаче, този всеобщ научен устрем към разгадаването на понятието „злоупотреба с право“ е много по-слабо забележим в българската юридическа мисъл. Доколкото ми бе по силите да проверя, по същество отсъстват съвременни български теоретични правни изследвания по темата. Въпросът е предимно разгледан в неговия отраслови аспект, като често се отбелязват единствено най-общите му контури.

Чрез настоящия дисертационен труд съм се постарал да представя основните съвременни възгледи относно злоупотребата с право, да обясня техните различия, да обърна внимание на приложението на механизма в различните правни системи и правни отрасли, да проследя какви са правните последици от злоупотребата и най-вече да предложа собствените си решения и възгледи по поставените въпроси, като аргументирам всеки един от тях, доколкото е възможно. Поставил съм си и амбициозната задача да изградя един своеобразен мост между съвременната европейска правна наука от една страна и българската юридическа доктрина, от друга, по отношение на този значим правен институт.

Предметът на дисертационния труд е злоупотребата с право, като се разискват смисълът на понятието, неговото приложение и последиците от реализацията му. Използвани са теоретикоправният и сравнителноправният метод на изследване, като съм се опитал да разгледам противоправното упражняване на права както в концептуален, така и в практически план. В разработката си съм достигнал до извода, че злоупотребата с право представлява специфичен коригиращ правен механизъм, който се задейства при упражняването на определени субективни права в противоречие със социалното им предназначение и с правните принципи.

Дисертационният труд има структура, състояща се от четири глави и множество подразделения във всяка една от тях, както и от увод и заключение. Първата глава е озаглавена „Понятие за злоупотреба с право“ и в нея е разгледано както положителното, така и отрицателното определение на понятието (т.е. разграничение между злоупотребата с право и сходни правни институти). Втората глава носи заглавието „Сравнителноправен анализ на

злоупотребата с право“. В нея е обърнато внимание на противоправното упражняване на субективни права в редица различни развити правни системи (в римското право, както и в двете големи съвременни правни системи – прецедентната и романо-германската). Третата глава се отнася, от една страна, до отрасловото приложение на злоупотребата с право в рамките на българския правен ред (разгледани са гражданското, търговското, конституционното право и др.), а от друга, в правната система на Европейския съюз, както и според Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи. Последната четвърта глава е озаглавена „Доказване и последици на злоупотребата с право“, като в нея последователно са разгледани начините за доказване на злоупотребата и елементите, които подлежат на доказване и последиците от злоупотребата (отказ от защита на правата и преустановяване на злоупотребата, обезщетение за претърпени вреди и санкции).

Обемът на дисертационния труд от общо 108 страници. Използваната литература е разделена с оглед това дали е на български или на чужд език и с оглед естеството на публикацията. Общо са използвани 68 научни източника – 35 на български език (30 учебника и монографии и 5 статии) и 32 на английски, френски и италиански (17 учебника и монографии и 15 статии), а също така 1 наръчник на английски език, издаден от Съвета на Европа. Има общо 221 бележки под линия.

Основно съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд започва с увод, в който са посочените основните насоки на научната разработка. Обосновава се значимостта на въпроса за злоупотребата с право и накратко излагам вижданията си относно някои неразривно свързани с него понятия – като субективно право, правна норма, правен принцип. Отбелязва се обхватът на изследването, неговите цели и използваните методи – теоретикоправен и сравнителноправен.

В глава първа, наименувана „Понятие за злоупотреба с право“, са обсъдени два аспекта на понятието – от една страна, въпросът за естеството на противоправното упражняване на субективни права, за неговото теоретично обяснение и основание, и от друга, същностите характеристики на злоупотребата, които позволяват да я разграничим от други сходни понятия, като правонарушението, заобикалянето на закона, злоупотребата с власт и симулацията.

В т.нар. положително определение на понятието са разгледани множество различни възгледи за съдържанието му. Има автори, като Планиол например, които изобщо отхвърлят идеята за съществуване на злоупотреба с право. Други пък, приемайки наличието на подобен правен феномен, спорят относно фундамента му. Моралът, солидарността, социалното предназначение на правата, правните принципи, добросъвестността – това са само част от основанията, които са посочвани от различни правни изследователи, разглеждали темата. Аз лично намирам, че злоупотребата с право се базира на два елемента – социалната оправданост на правото и правните принципи. В глава първа са разгледани още видовете

субективни права, с които може да бъде извършена злоупотреба и критериите за установяването ѝ.

В подраздела на глава първа, озаглавен „Отрицателно определение на понятието“ съм се опитал да разгранича злоупотребата с право от някои сходни правни институти.

На първо място, съм анализирал същностните различия между злоупотребата, от една страна, и правонарушението, от друга. Разликата между двете се състои основно в два аспекта – първо, правонарушението представлява деяние, което е извършено в противоречие с правна норма, докато злоупотребата с право, макар да е противоправно явление, формално не противоречи на изрична правна норма. Противоправността при нея произтича по-скоро от несъответствието ѝ с правните принципи; второ, правонарушението предполага задължително наличието на вина и вредоносен резултат, а злоупотребата с право – не.

Второто сходно на злоупотребата с право понятие, което съм се опитал да разгранича от нея, е заобикалянето на закона. И двете представляват механизми за борба срещу правния формализъм и имат редица прилики, но имат и видими разлики. Основната е тази, че заобикалянето на закона води до непозволен от закона резултат, а злоупотребата с право – до неприемлив, но формално законен резултат. При заобикалянето на закона – извършените действия са в противоречие с целите на закона, а при противоправното упражняване на субективни права имаме несъответствие с целите на самото субективно право.

Опитал съм още да посоча разликите между злоупотребата с право и злоупотребата с власт. Понятията са толкова близки, че дори има застъпници на тезата, че по същество между тях няма разлика. Такъв е например Луи Жосран, който приема, че злоупотребата с власт е вариация на злоупотребата с право, адаптирана към публичното право. Намирам, че съществуват поне две основни разлики между двете. Първо, злоупотребата с власт се извършва от държавен орган, а злоупотребата с право – не. И второ, по принцип субективното право е признато на неговия титуляр, за да го използва в свой собствен интерес, а властта, предоставена на държавния орган, му е дадена, за да бъде използвана в обществен интерес, т.е. различен от собствения.

На последно място в глава първа от дисертационния труд съм се постарал да посоча основните елементи, позволяващи да се направи разграничение между злоупотребата с право и симулацията. Привидността представлява по своята същност действие, което не изразява изобщо или изцяло волята на лицето или лицата, които го извършват. Противоправността му произтича от несъответствието между изразената воля и реалната. Злоупотребата с право от своя страна е противоправното упражняване на едно субективно право, което обаче изразява съвсем реалната воля на лицето да упражни правото си. Тук противоправността е резултат от недопустимото използване на правото.

В глава втора от дисертационния труд, озаглавена „Сравнителноправен анализ на злоупотребата с право“ са разгледани и дискутирани няколко основни развити правни системи, като се започне с тази на римското право, премине се през прецедентната правна система и се завърши с романо-германската правна система, част от която е българският правен ред. Общото

заключение относно всяка една от тях е, че злоупотребата с право съществува под една или друга форма, често неосъзнато или непризнато, а там където допускането ѝ е силно ограничено, съществуват други правни механизми, постигащи сходен резултат.

Римското право например, от което, ние континенталните юристи, сме наследили голяма част от съвременните правни институти, макар да не признава наличието на цялостна теория за злоупотребата с право, като правило санкционира поведение, което извращава упражняването на субективни права. Спецификата на римското право е такава, че то е изключително практически насочено и търси решение на конкретни правни въпроси, а не се занимава с конструирането на сложни абстрактни юридически теории.

Традиционният отговор на прецедентната правна система относно злоупотребата с право е, че такъв феномен не може да съществува, тъй като субективни права са абсолютни по отношение на упражняването си и мотивите на титуляра на субективното право са ирелевантни, без значение колко злонамерени биха могли да бъдат. Този стриктен отказ за признаването на злоупотребата с право обаче бива компенсиран от наличието на редица други правни механизми, които позволяват на съда да спомогне за тържествуването на справедливостта над чисто формалното спазване на закона.

В романо-германската правна система, злоупотребата с право е призната, но това се случва по различен начин в различните държави, а и приложението на правния институт като цяло е специфично. Във френската

правна система, противоправното упражняване на субективни права изглежда най-силно и задълбочено развито в неговия теоретичен аспект. Тук злоупотребата с право е създадена от съдебната практика, като законовият текст, върху който се основава е разпоредбата на френския граждански кодекс, уреждаща гражданския деликт. Дълго време, след френската революция, е битувала идеята за абсолютния характер на субективните права и най-вече на правото на собственост. Бързо обаче френските магистрати установили, че подобен неограничен възглед може да доведе до явни несправедливости и признали теорията за относителния характер на правата и злоупотребата с тях.

Противоправното упражняване на субективни права не е нещо непознато и за правната система на Германия. В германския BGB съществува изричен текст относно злоупотребата с право. Особеното обаче тук е това, че наличието на злоупотреба предполага упражняване на правото единствено с цел да бъде навредено другиму. Това твърде много ограничава обхвата на забраната и създава реален риск от това тя да се превърне в неприложима. Този проблем обаче е компенсиран от друга специфика на германското право, а именно широкото разбиране за „добри нрави“, което позволява да се постигне търсеният ефект.

Злоупотребата с право е традиционен правен институт и за българската правна система. Посочен е изрично в Конституцията на страната, в Търговския закон, в Закона за задълженията и договорите, в Гражданския процесуален кодекс и други. Съществуват предостатъчно нормативни текстове, на които съдът може да се позове, за да санкционира подобно поведение. Проблемът обаче е в това, че голяма част от основните български

актове са реципирани от различни чуждестранни законодателства и често това води до различие във философията, която изповядват. Така например злоупотребата с право в гражданското право отговаря на т.нар. обективна злоупотреба, докато тази в търговското право е израз на субективната теория за противоправното упражняване на права.

Третата глава от дисертационния труд е наименувана „Злоупотребата с право в българската правна система, правната система на Европейския съюз и според Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи“. Тя има за цел да разгледа и анализира отрасловите специфики на злоупотребата с право в някои от основните дялове на българската правна система, както и особеностите на противоправното упражняване на субективни права в правната система на ЕС, част от която е и България, и в ключовата за нас ЕКЗПЧОС.

Първият правен отрасъл, който е разгледан е гражданското право. Посочени са основните характеристики на злоупотребата с право в тази сфера, както и собствените ми виждания относно теоретичното основание на злоупотребата тук. Непосредствено след това и в контраст с гражданското право съм обърнал внимание на злоупотребата в търговското право. Посочил съм някои проблеми на настоящата нормативна уредба в областта и под формата на предложения *de lege ferenda* съм опитал да им дам задоволителен отговор.

Освен в гражданското и в търговското право, злоупотребата може да се реализира и в областта на публичното право. Може би най-класическият отрасъл на публичното право, а именно конституционното право, е

следващият разгледан в дисертацията. Тук противоправното упражняване на права може да има две форми – злоупотреба с основните права и злоупотреба с институционални права. Намирам, че по-голямо внимание заслужава вторият вид злоупотреба и в настоящият подраздел на глава трета съм се опитал да анализирам тъкмо него. Интересното тук е, че злоупотребата с институционални права се извършва най-често от лица, които участват в определени колективни държавни органи и злоупотребяват с правата си в рамките на политическия процес. Така например народните представители могат да злоупотребяват с процедурните права, които са им предоставени с цел да гарантират легитимността на законодателния процес.

Разгледан е още и въпросът за злоупотребата с процесуални права, като съм се опитал да направя някои вътрешни връзки между различните видове съдебен процес – граждански, наказателен, административен с оглед злоупотребата с основни процесуални права.

На следващото място, е анализирано противоправното упражняване на субективни права в европейското право, като последователно са разгледани правото на ЕС и Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи.

Относно правото на Европейския съюз в дисертационния труд е констатирано, че макар не всички правни системи на държавите членки да признават този правен институт, съюзното право открито го приема и използва. В тази област, може би отправната точка на развитието на злоупотребата е решението на Съда на Европейските общности по известното дело *Van Binsbergen* от 1974 г. То отключва целия този процес по развитието

на злоупотребата с право и постоянното разширяване на обхвата ѝ. Противоправното упражняване на субективни права в системата на ЕС има две разновидности, в зависимост от това дали става дума за хармонизирана област или не. Когато сме изправени пред въпрос, част от област, в която липсва хармонизация между законодателствата на държавите членки, имаме злоупотребата с право, водеща до заобикаляне на закона. От друга страна, при наличието на хармонизация, имаме това, което условно можем да наречем „класическа“ злоупотреба с право. Така или иначе, забраната на злоупотребата с право в рамките на ЕС се превръща все повече и все по-отчетливо в основен правен принцип.

На последно място в глава трета от дисертационния труд е разгледан и анализиран въпросът за злоупотребата с право според Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи. Често в този контекст се цитира разпоредбата на чл. 17 от Европейската конвенция. Макар да е озаглавен „Забрана на злоупотребата с право“, смятам, че чл. 17 в действителност има по-скоро тълкувателен характер и е насочен преди всичко срещу неоснователното оправдаване на правата, а не срещу злоупотребата с тях. Истинската злоупотреба в рамките на Конвенцията се крие в правото на индивидуална жалба. Тази злоупотреба може да приеме различни форми, които са последователно разгледани в дисертацията. Такива са например жалбата, съдържаща невярна или непълна информация; жалбата, съдържаща обиден език; жалбата, лишена от реална цел или с абсурдни твърдения и други.

В последната четвърта глава от дисертационния труд са поставени въпросите относно доказването на злоупотребата с право и последиците ѝ.

Посочени са елементите, които подлежат на доказване, за да се установи противоправното упражняване на субективни права, както и съответните негативни последици, а именно – отказ от защита на правата и преустановяване на злоупотребата; обезщетение за претърпени вреди; и санкции.

Дисертационният труд завършва с кратко заключение, в което са посочени основните изводи от разработката и с библиографско изложение на използваната литература.

Изводи

Чрез разработването на дисертационния труд успях да достигна до редица изводи относно същността на злоупотребата с право, нейното приложно поле и последиците ѝ. Злоупотребата с право представлява специфичен правен институт, чиято основна функция е при определени извънредни обстоятелства да коригира явно несправедливите резултати, до които изцяло формалното прилагане на закона би могло да доведе. Тя е налице при упражняването на определени субективни права в противоречие със социалното им предназначение и с правните принципи. Противоправното упражняване на субективни права следва да се разграничава от някои сходни правни институти, като правонарушението, злоупотребата с власт, заобикалянето на закона и симулацията.

Злоупотребата с право съществува под една или друга форма на практика във всички развити правни системи и намира приложение в почти

всички правни отрасли, включително в определени публичноправни отрасли като конституционното право например.

Правните ѝ последици могат да бъдат различни и да се реализират самостоятелно или заедно. Най-класическата последица от наличието на злоупотреба с право е отказът от защита на въпросното право и прекратяването на злоупотребата, но също така нейна последица може да е задължението да се плати обезщетение на лицето или лицата, понесли вреди от противоправното упражняване на права и дори налагането на определени санкции, най-често парични.

Достигнатите изводи могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Изясняване на концептуалната същност на понятието злоупотреба с право, както и на неговото теоретично основание в контекста на европейската правна наука.
- Посочването на основните му характеристики, отличаващи го от сходни класически за общата теория понятия като правонарушението, заобикалянето на закона, злоупотребата с власт и симулацията.
- Преглед на понятието и неговото значение в общоевропейски контекст и в рамките на българската правна система.
- Отраслов анализ на злоупотребата с право и извеждане на преден план на общите характеристики на правния институт.
- Посочване на възможните правните последици на злоупотребата с право и елементите, подлежащи на доказване, за нейното установяване.

Други публикации по темата

1. **За понятието злоупотреба с право** – В: Научни трудове на института за държавата и правото. Том 8. С.: БАН, 2013, 230-243.
2. **Злоупотреба с право в рамките на процесуалното право.** Ius Romanum, № 2/2015, ISSN 2367-7007, достъпна онлайн, URL = <http://iusromanum.eu/documents/985691/1601897/%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%20%D0%94%D0%B8%D0%BB%D1%8F%D0%BD%20%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%B2.pdf/44b6c478-a335-41c9-9c7f-abfe2db4d4f9>.
3. **Злоупотребата с право в рамките на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи с оглед практиката на Европейския съд по правата на човека.** Научни изследвания на Съюза на учените в България – Пловдив, Серия Б – Естествени и хуманитарни науки, том XVII, Пловдив, 2015, 218-222.
4. **Злоупотреба с правото на договорна свобода в нейния негативен аспект.** – Статия, предадена за печат в подготвения сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев, който предстои да бъде отпечатан от УИ „Св. Климент Охридски“ през 2016 г.